

12

* מפגשים בתחילת ההתבגרות

פיטר בלוס

הקדמת העורכים

לו היו "זכויות יוצרים" בתחום של בריאות הנפש של בני נוער, הן היו רשומות לפיטר בלוס. בלוס היה פסיכואנליטיקאי ידוע בניו יורק שלקח על עצמו להגדיר את הגבולות של תחום חדש זה. פיטר בלוס כתב מתוך ניסיון קליני מאד רחב, חלקו רכש כיוצץ במשך שנים של תחנה ידועה בשם The Jewish Board of Guardians, מרפאה לבריאות הנפש לילדים ומתבגרים מהמובילות בניו יורק, בתחום של עבודה סוציאלית טיפולית. ספרו הראשון והשלישי, On Adolescence, ראה אור בשנת 1962 ועדיין גומל לקוראיו חשיבה מעמיקה וברורה. בשנים שלאחר מכן בלוס המשיך לחבר מאמרים חשובים שהגדירו את ההתבגרות כשלב בפני עצמו ולא רק שחזור של השלב האדיפאלי. בלוס עבד על יחסי מתבגרים בקבוצות, בשילוב של התפתחות נעורים עם התיאוריות החדשות (אז) של מרגרט מאהלר. הוא כינס את מאמריו באוסף עב-כרס בשם The Adolescent Passage בשנת 1979. לאחר מכן, בשנת 1985, פירסם ספר בשם Sons and Fathers שעוסק בקשר בין בנים ומתבגרים לאבותיהם. בספר זה הוא חקר בין השאר את נעוריו של פרויד ושל קפקה. בלוס הציע שלב דיאדי התבגרותי בין אב לבן, בו הבן מגבש את האני האידיאלי שלו. דבריו טרם מוצגו ורק היום מתחילים לחקור באופן שיטתי את התרומה האחרונה של בלוס לתחום למענו הקדיש יובל שנים פוריות ביותר.

בלוס גם כתב, בשנת 1970, ספר קליני מלמד ביותר בשם The Young Adolescent. בספר בלוס תיאר שני טיפולים שלמים של מתבגרים צעירים, אחד של בן ואחד של בת, מקרים שהוא הדריך. המקרים ערוכים היטב ואפשר לטעום את הטעם המיוחד של עבודה עם נוער בתחילת ההתבגרות. בלוס מלווה את התיאור הקליני בדיון דינאמי-התפתחותי בהיר. בחרנו להציג כאן שלושה פרקים, אחד מהטיפול בבת ושניים מהטיפול של הבן, בהם אפשר להבין יישום קליני של הרבה מהחידושים המוצעים בספרו הראשון של בלוס. מומלץ לקרוא את כולו לשם העשרה מקצועית מיוחדת.

* Peter Blos (1970) The young adolescent – Clinical studies (Chs. 7, 12-13). New York: The Free Press.

המאמר

כניסה אל שלב ההתבגרות (סוזן)

כאשר המטופל מצוי בשלבים המעצבים של התפתחותו ושל הבשלתו (maturation), הדבר מחייב את המטפל לעשות הערכה מבודלת ביחס להתנהגות, לפנטזיות, לחרדות ולהגנות. כל שלב בדרכה של האישיות הלובשת צורה ופושטת צורה כשהיא מתפתחת, מכיל נטיות דחף, חרדות והתאמות אגו טיפוסיות וייחודיות, שלעיתים קרובות קשה להבחין בקלות בינן לבין תצורות פתולוגיות. עובדה זו מומחשת בצורה המשכנעת ביותר במהלך ההתבגרות, כאשר מצבים שמצביעים לכאורה על פתולוגיה מתגלים כמצבים חולפים המלווים את ההבניה-מחדש הנפשית. במקום אחר תיארתי את העליות והמורדות של הדחף ושל האגו במהלך חמשת שלבי ההתבגרות (Blos, 1962), ולפיכך בפרק זה רק אדגיש שוב עובדה זו בטרם אתייחס למקרה של סוזן.

כבר ברור לנו כיום כי הרגרסיה אופיינית לקדם-התבגרות. עלינו לשאול כעת: מה מהות ההבדל בין רגרסיה שקשורה באופן ספציפי לשלב התפתחות מסוים לבין רגרסיה המצביעה על פתולוגיה? אם ברצוננו להעריך את מידת ההלימה לשלב ההתפתחותי של הקדם-התבגרות, עלינו לבחון תחילה את השלב הקודם – תקופת החביון. על-מנת לעשות הערכה כזו עלינו לתת את הדעת לציוני-דרך התפתחותיים מסוימים. בבואנו למנות את ההישגים בתקופת החביון, תשומת-ליבנו מופנית בראש ובראשונה להתרחבות האגו ולרכישת אוטונומיית האגו המשנית. שתיהן מתחילות ומתקדמות דרך תהליכים הזדהותיים, המחליפים מצבים קודמים של תלות באובייקטים. בנוסף, ויסות ההערכה העצמית רוכש עצמאות רבה יותר ביחס לבקורות הסביבתיות. הסתגלות חברתית וחרדה חברתית נהיות בולטות יותר ויותר במהלך תקופה זו, כאשר הילד מרחיב את שליטתו בעצמי ובעולם האובייקטים. מיומנות ויכולת, התמדה ושאפתנות, משולבות באופן שיטתי אל תוך פעילויות נורמטיביות שנעשות במהלך משחקים, לימודים, תחביבים ומטלות יומיומיות. רק אם ניתן להבחין במאפיינים אלה של תקופת החביון, ניתן לצפות שההתקדמות אל שלב הקדם-התבגרות תהיה אפשרית.

התקופה שלפני הבשילה המינית ושלב הבשילה המינית המוקדמת משפיעים מעצם טבעם על האיזון בין הדחף לאגו. אם התרחבות האגו, התושייה של האגו והאוטונומיה שלו – או בקיצור, הסגנון והמבנה של האגו – יהיו לקויים, לא-יציבים ולא-עקביים, אזי לחץ הדחפים של הבשילה המינית יתגבר על כוח העמידה של האגו החלוש. כתוצאה מכך נוכל לראות בבירור כיצד מערכי הדחף הינקותיים (המיניות הינקותיות) מופעלים מחדש בצורה פשוטה ולא מעובדת. במקרים כאלה אי-אפשר להבחין בתמונה הקלינית בשום דבר חדש או התבגרותי באופן ברור. אצל ילדים בשלב הקדם-התבגרות שהתפתחותם בשלב החביון הייתה לקויה או יכולים להבחין במובלעות

של ילדותיות בולטת, בדמות צורכי תלות מתמידים ואי-יכולת לשאת מתח. את אי-כשירותם החברתית הם מסתירים לעיתים קרובות על-ידי התנהגות חקיינית או העמדות-פנים. ובמסגרת המשפחה, בהיחבא, הם מעצבים לעצמם טקסים אישיים.

במקרים אלה מתקבל הרושם שמדובר בהתפתחות לא-מאוזנת או בעיכוב התפתחותי. עיכוב זה בולט יותר לעין עם הגעת שלב הבשילה המינית, כאשר הגברת עוצמתם של המצבים הקדם-חביוניים מדגישה ביתר שאת חוסר הבגרות של הילד. לפתע הסביבה המיידית של הילד משדרת אותות חרדה משום שההתנהגות והעמדות שהוגבלו קודם לכן למסגרת המשפחה מועברות כעת אל הזירה החברתית הרחבה, כלומר, הן נעשות חשופות לעין כל. אולם אין אנו יכולים לייחס את מה שאנו רואים בנסיבות כאלה לרגרסיה, משום שלא הבחנו בהתקדמות ברורה כלשהי בשלב החביון שהצליחה לבסס אותה עמדה יותר מפותחת שממנה תיתכן נסיגה.

הפרעה או הפסקה בהישגים של הילד בתקופת החביון הינה תופעה נורמלית בתחילת שלב הבשילה המינית, כלומר, בשלב הקדם-בשילה. קלקול הנימוסים, אי-קבלת מרות, ירידה בריכוז והפחתת שיתוף-הפעולה הינן חלק מהסימנים הבולטים לשינוי שחל בקדם-התבגרות. אצל כל ילד שאכן עבר התפתחות אגו הולמת במהלך תקופת החביון ניתן להבחין ברגרסיה אמיתית בשלב הקדם-התבגרות. רגרסיית הדחף אל השלב הקדם-גניטלי נשארת "הסוד הגדול" שבנות בשלב זה לוחשות זו לזו ומצחקקות עליו. כל מי שמכיר במידה זו או אחרת את תוכנם של אותם "סודות" יודע היטב שהם קשורים לשלבים האנאלי והפאלי ומוצאים ביטוי דרך דחפים חלקיים.

את השתתפותו של האגו בתנועת הרגרסיה ניתן לזהות באותה התעוררות מחודשת של הגנות פרימיטיביות, כגון חשיבה מאגית, השלכה והכחשה, כמו גם בהופעת סוגים שונים של תכונות, הרגלים ומחשבות אובססיביים-קומפולסיביים. הימנעות, הקפדות והתנהגויות פולחניות הינן אופייניות לשלב הקדם-התבגרות. הרגרסיה של האגו באה לידי ביטוי ברור בדמות עמדות ותחומי עניין של האגו המוקדם, למשל, בהפעלה מוגזמת של שליטה בסביבה או בתלות מוגזמת בה. יחד עם ההיבטים ההגנתיים, יש להכיר במפורש בפן המסתגל של הרגרסיה של האגו, שכן מטפלים רבים נוטים להתעלם ממנו (Blos, 1967).

סימן ההיכר של רגרסיה קדם-התבגרותית הוא אם כן שהאגו משמר את חוסנו (resilience). דבר זה מאפשר לו לחזור בשעת חירום אל מצבו הבתר-חביוני המתקדם, ובכך לבסס מחדש בקלות את שליטתו ואת האוטונומיה שלו. רגרסיה של הדחף והאגו לשלבי ההתפתחות הקדם-גניטלי והקדם-אדיפלי יוצרת את המאפיינים הפסיכולוגיים של מתבגרים צעירים. הם חייבים לצעוד בנתיב זה בטרם תוכל להתרחש דחיפה קדימה אל עבר הגניטליות במהלך שלב ההתבגרות גופא.

רגרסיה קדם-התבגרותית המצביעה על פתולוגיה משמעה חזרה אל נקודות קיבעון מוקדמות,

דהיינו, אל מצבים בהתפתחות הדחף והאגו שהילד מעולם לא הצליח להשאיר מאחור. אם נבחן מקרוב מקרים כאלה, ניווכח שהקבעונות הללו מעולם לא פסקו מלבטא את עצמם במהלך תקופת החביון כולה – אם בהפרעות הרגל או בהפרעות התנהגות, אם בסימפטומים אובססיביים או קומפולסיביים, אם בתפקוד גופני לקוי, אם בעכבות אינטלקטואליות ואם באי-התאמות חברתיות. לעיתים קרובות למדי יתחמק ילד כזה בתקופת החביון – מבלי שהסובבים אותו יבחינו בכך – מן המשימות של שלב זה; השמטות אלה ניכרות לעין רק מאוחר יותר. כיום אנו מכירים כבר בתפקידה של תקופת החביון בסכמת ההתפתחות הפרוגרסיבית, כלומר, כתנאי מוקדם לכניסה אל שלב ההתבגרות. רק אם הובטחו ההישגים הבסיסיים של תקופת החביון ניתן לחזות, במידה סבירה של ודאות, שהשלב הראשוני של התפתחות המתבגר יוכל להיות מוקדש להתאמות דחף, אגו וסופראגו ספציפיות משלו, ללא מעצורים רבים מדי.

כאשר החלה סוזן בטיפול, לא היה ספק שקבעונות דחף בשלב האנאלי הפריעו להתפתחותה בתקופת החביון. הישגי הלמידה שלה היו לא-יציבים עד כדי בלתי-צפויים לחלוטין. היא יכלה לשכוח כיצד מאיתים מילים פשוטות ביותר; ההבנה הלוגית של עובדות נהייתה מקוטעת ברגע שבו נכנסה לתמונה חשיבה ינקותית או מאגית; השאיפה לשלמות ולדיוק קיבלה איכות קומפולסיבית שמנעה כל שיפוט ובחירה. מהלך הטיפול של סוזן חשף בבהירות רבה שהצורך להחזיר את החסר ולתקן את הנפגם הכביד על תפקודי האגו שלה כל אימת שחל פחות בדימוי העצמי שלה עקב תחושה של אי-שלמות או רוע.

במצבים כאלה היא הייתה מקרצפת ושוטפת את הלוח בבית-הספר, ומבטאת בוז כלפי הילדים האחרים שלא הקפידו על סדר וניקיון. היא ביקשה לנקות לא לוח אחד בלבד, אלא עשרים לוחות, אך בה-בעת פחדה לכתוב מילה על הלוח שמא תעשה שגיאת-כתיב. עיסוק סודי זה ב"לכלוך וניקוי" הרחיק אותה מילדים אחרים והותיר אותה מבודדת למדי וללא חברים של ממש.

המקצוע שבו הצליחה יותר מכל היה אומנות; בשיעורים אלה היא הפגינה דמיון רב, ומוריה שיבחו את ה"יצירתיות" יוצאת-הדופן שלה. לסוזן הייתה שליטה מצוינת במילים; יכולת הביטוי שלה הייתה אכן מעבר לגילה. אולם כשרון זה נמוג ברגעים בלתי-צפויים בטיפול; באותם רגעים היא הייתה מבקשת נייר, עיפרון וצבע על-מנת להעביר, בדרך ציורית, את מה שלא יכלה לבטא במילים. זה האופן שבו נולדו ציוריה האנטומיים. רק כאשר התבהרו הפנטזיות והביטויים הרגשיים שהיו קשורים לציוריה ולסיפוריה, באמצעות חקירה ופירושים, יכלה סוזן להסתייע שוב במילוליות ישירה ויציבה. פחדה מפני ההשפלה שתיגרם לה כאשר יתגלו לילדים כל השקרים שסיפרה להם הפך את השהייה בבית-הספר לזמן של חששות והישמרות מפני סכנה; דבר זה השפיע לרעה על יכולת הריכוז והלמידה שלה.

תפקודי האגו נותרו שזורים לגמרי בנגזרות דחף. המאמץ להציג הופעה הולמת בפומבי הכביד

ללא הרף על משאביה ההגנתיים. הוא הפך את חיי היומיום שלה למסע ייסורים, שממנו, כך קיוותה, יוכל הטיפול לגאול אותה. היא קשרה את עצמה באומץ רב אל מטרת הטיפול, ורק לעיתים נדירות מעדה במאמץ מתמשך זה. היא חשפה בטיפול את יכולתה לקיים יחסי אמון. דחיפתה אל עבר התפתחות פרוגרסיבית התבררה כחזקה יותר מכל משיכה רגרסיבית או מכל ניסיון ליישב את ההפרעה שלה בצורה רגרסיבית.

ההישג הראשון בטיפול היה גיבוש מאוחר של תקופת החביון באמצעות שחרור של כמה תפקודי אגו מקבעונות דחף ינקותיים, דבר שהעניק להם מעמד אוטונומי. אוטונומיות האגו הושגה בעקבות פירושים של הגנות וחשיפה הדרגתית של "חיי הסודיים". שינוי זה התחולל במקביל לרגרסיית דחף, שהסיטואציה הטיפולית איפשרה, ולהתחברות מחדש עם הביטויים הרגשיים, החרדות והמציאויות ההיסטוריות שהיו קשורים ביסודם לאותה היפרדות מסתורית מן האם. עצם התהליך של "שיום" הנשכח העניק לו ייצוג מילולי וכך הפך אותו לנגיש מבחינת האגו. צעד זה קדימה חשף את החוויה הטראומטית לבחינה עצמית ולחשיבה, שני תהליכים ששאבו מזכרונות שהודחקו במרחב של הסינתזה של האגו, כלומר, האינטגרציה של האגו. ניתן לומר שבתהליך ה"שיום" של מה שהילד מרגיש, מפנטז או זוכר, מרחב האגו מספח לעצמו תחום נפשי שעד עתה כלל רק סימפטומים, ביטויים גופניים, דימוי גוף, פנטזיות, מצבים רגשיים, מצבי-רוח והסמלה אישית ייחודית.

על-מנת לסכם ולהבהיר את מה שנאמר עד כה, נציג את הרשימה הבאה. במהלך הטיפול עקבנו אחר הסימפטומים וניתחנו אותם שוב ושוב באמצעות שבע הקטגוריות הבאות:

1. סימפטומים – הרטבה, אוננות קומפולסיבית, עכבות בלמידה, שקרים;
2. ביטויים גופניים – כאבי-ראש, כאבי-בטן, עייפות, חולשה בברכיים;
3. דימוי גוף – במילים של סוזן: "כל החלקים שלי מחוברים לא-נכון";
4. פנטזיות – יצירת עולם של "כאילו";
5. מצבים רגשיים – קנאה, כעס, זעם, ובעקבותיהם חרדה ואשמה;
6. מצבי-רוח – מצבים של התרוממות-נפש ולעומתם מצבים של דכדוך;
7. הסמלה – "הסוס", "שרביט הקסמים", "המים השועטים", "העגלה האדומה הקטנה".

משימת הטיפול הייתה לזהות אותם פריטים פסיכולוגיים שונים ולהעלותם לרמה של מילוליות וחשיבה לפני שהילדה תחוה אותם כמחוברים יחדיו. אז, ורק אז, יוכל התפקוד הסינתטי של האגו להקיף את נימי התובנה השונים ולהשפיע על האינטגרציה שלהם. תהליך זה, אף שנעשה פעמים רבות, היה שונה כל פעם. כידוע, העבודה הטיפולית, המכוונת להשיג ויתור על סיפוקים

של דחפים פרימיטיביים, נתקלת לרוב בהתנגדות לא-רצונית של המטופל על-אף שיתוף-הפעולה המודע שלו ורצונו להבריא. לעולם אין אנו מופתעים מן העובדה שההגנות מתגבשות לפתע או מתחלפות שוב ושוב במהלך המאמץ המשותף בטיפול. המקרה של סוזן מציע מערך קליידוסקופי של חומר, ומזמין את המטפל להשקיף על הקונפליקט הנוירוטי, או על היבטים חלקיים שלו, מזוויות שונות כל פעם. במהלך שלב ה"עיבוד" בטיפול, זאת החזרתיות שמעניקה יכולת השפעה טיפולית במיוחד.

לאחר שחקרנו את הקנאה באח, את הדו-ערכיות כלפי האם ואת הקיבעון האנאלי, ולאחר שירדנו אל שורשיהם ב"מקומות המסתור" השונים שלהם, יכולנו להגיע להבחנות משמעותיות ביחס לחומר של סוזן. סוזן החלה כעת (בגיל שתיים-עשרה) להציג עניין נשי במראה ובאטרקטיביות שלה. העיסוק שלה בהשגת שלמות פאלית – או ברמה אחרת, שאיפתה לכבוש מחדש את האהבה הלא-חצויה של אמה כתנאי לתחושת שלמות – הוחלף כעת על-ידי עיסוק ביופי נשי. בכך אנו רואים הזדהות מאוחרת עם האם. במקום משאלתה הקודמת של סוזן לרכוש בעלות על אמה באופן גופני, כעת היא הסתפקה בדמיון אליה. השפתון שקנתה בחשאי נהפך לפעולה של יריבות תחרותית עם האם, ורמז למעורבות אדיפלית.

היא קיוותה כעת (בגיל שתיים-עשרה) שאביה לא יגלה שגדלו לה שערות מתחת לבתי-השחי ו"פלומה קלה מלפנים". אמירה שלילית זו הייתה למעשה הצהרה קונפליקטואלית. תקופת-מה מילא האב תפקיד קנונייטי בצניעותה המוצהרת, בכך שנהג לבקר במיטתה מאוחר בלילה על-מנת לבדוק אם היא רטובה. סוזן נהגה באותה תקופה לישון בעירום משום שהשתמשה אז בפיג'מה שלה כככרית ושמה אותה בין רגליה. היא נגמלה מהדובי שלה. האב התעניין תמיד באופן פעיל בבעיותיה של סוזן, והיה מעוניין מאד לעזור לה; אך כאשר נודע למטפלת על הביקורות הליליות שלו, הוסבר לסוזן שהיא מבוגרת כעת מכדי שאביה ישגיח על הרטבת-הלילה שלה. היא הסכימה, והעניין נידון כתוצאה מכך עם האב. האב קיבל את ההצעה לחדול מלבדוק את מיטתה.

אט-אט החלה סוזן להסתכל על עצמה כעל בת. היא הצליחה לחוות כייף נשי מהתייפות גופה, ולא רק מהופעה מסודרת וצנועה; השפתון והחזייה נהפכו לרכוש מעורר גאווה. עניינה באנטומיה הנכונה ובתפקודם של איברי-המין הנקביים החל כעת לבלוט. היא קיוותה לקבל וסת בגיל שלוש-עשרה משום שזה הגיל שבו החל המחזור אצל אמה. באותו זמן – גיל שתיים-עשרה – החלה סוזן לערוך בביתה פרויקט של חלוקת החדר המשותף שלה ושל אחיה. שרטוט התוכניות והמדידות מילאו את הפגישות. יש להקים מחיצה בחדר בדמות וילון; הצד שלה צריך להיות מעוצב כחדר של בת, בעוד שהצד האחר יישאר מרחב "מבולגן" של בן. היא הקצתה לאחיה את החלק הגדול יותר משום ש"בנים חייבים לנוע יותר מאשר בנות".

סידור החדר שיקף שינוי בדימוי הגוף, ואם לומר זאת בכיוון ההפוך, הארגון המרחבי והאסתטי

של החדר התאפשר רק לאחר שדימוי הגוף של סוזן עבר טרנספורמציה. במקום להחזיק בלילה את הפיג'מה שלה או את הכרית שלה בין רגליה, השתמשה כעת סוזן בכרית כדי לחבקה. הפנטזיות שלה השתרעו על-פני קשת שלמה, החל בחיבוק אמה או חיבוק של תינוק, וכלה בהיותה בן שמחבק את האם או בת שמחבכת בן. בתבנית הכוללת של התפתחותה, ניתן לראות את משחק הפנטזיות הזה כ"קדם-התבגרותי טיפוסי".

היא רכשה גם חברה שעזמה דיברה על אהבה בארץ הבוקרים, ופעמים אחרות, לפרקי-זמן קצרים, היא וחברתה היו שתיהן בנים. את הפנטזיות שלה היה אפשר לכנות כעת רומנטיות, ולא ינקותיות. במסיבה עם בנים ובנות ארגנה סוזן משחקים מלהיבים כגון "אמת או חובה" או "שבע דקות בגן-עדן" (של נשיקות); משחקים אלה נמשכו דקות ספורות בלבד, שאם לא כן, אמרה, הם היו נהפכים ל"משעממים". הגנה עצמית זו מפני התרגשות-יתר הייתה יכולת חדשה שעמדה בניגוד גמור לסיפוק היצרי החשאי של השנים הקודמות ולדיכוי הדחפים המוחלט בסיטואציות חברתיות.

קשה מאוד להעריך את מצבה ההתפתחותי של סוזן ולהחליט אם הוא פתולוגי או קשור ספציפית לשלב שבו היא נמצאת מבלי לסקור את הסימפטומים שהביאו אותה אל הטיפול. הרטבת-הלילה נפסקה לקראת גיל שלוש-עשרה, ולא נשנתה אפילו במהלך מחלה שריתקה אותה למיטה לזמן קצר. קודם לכן היו מחלות מחמירות תמיד את הרטבת-הלילה. כעת היו לה עניינים שהעסיקו אותה במהלך מנוחתה הכפויה במיטה. האיכות הקומפולסיבית של האוננות הגניטלית שלה פחתה בצורה ניכרת, והאוננות האנאלית חדלה למלא תפקיד במרחב הגירוי המיני העצמי שמלווה בדרך-כלל את הכניסה אל שלב ההתבגרות. היא התקדמה מהתפיסה של אברי-המין כפתח בלתי-מובחן לשתן ולצואה אל התפיסה האנושית, כלומר, הנשית. ההיטנות הסמלית לא התרחשה זה זמן רב; למעשה, היה זה הסימפטום הראשון שנעלם. דבר זה קרה מוקדם למדי בטיפול, לאחר שהתוקפנות האנאלית פוונה בגלוי אל עבר המטפלת.

אי-ההלימה החברתית, התחושה שהיא שונה מילדים אחרים, תהליך הלמידה הלא-יציב – כל הליקויים הללו לא ניכרו עוד אצלה. הם הוחלפו, בהתאמה, על-ידי שאיפות חברתיות, אישיות ולימודיות. יומרות אלה הולידו לתסכולים ולאכזבות כל אימת שהתברר לה כי אמצעה ומשאביה אינם עולים בקנה אחד עם מאווייה; אך אף-על-פי-כן היא התמידה. היא הצטרפה לתנועת "הצופים" ונהייתה חברה פעילה ונלהבת. היא תרה אחר מבוגרים מחוץ לתחומי משפחתה שישמשו לה דמויות-מופת ומורי-דרך, ובמקביל ויתרה בהדרגה על התלות הינקותית שלה באמה ובמטפלת.

סיימון מגיע לטיפול

הטיפול של סיימון משמש בעבודה הנוכחית נושא למחקר התפתחותי. דרושים איפוא דברי מבוא מיוחדים בטרם ניגש לסקירת הטיפול של סיימון.

במבוא זה ברצוני למסור דין-וחשבון לגבי המושגים שיש למטפלת כמו גם לחוקר ביחס להתפתחות הקשורה ספציפית לשלב שבו נמצא נער מתבגר. על רקע תמונה מושגית זו נעשתה ההערכה של הסימפטומים, הדחפים והתפתחות האגו, ועל רקעה גם נעשה הטיפול. יתרה מזו, אקדיש תשומת-לב מיוחדת לבעיות הטכניות של הטיפול על-ידי הבחנה בין בעיות הנובעות מקונפליקטים שקשורים ספציפית לשלב ההתפתחות המסוים, בעיות שמקורן בהתפתחות סוטה (פסיכופתולוגיה) ובעיות שעולות בתגובה על סביבה מזיקה. אותה הבחנה חלה גם על הגנות, על הארגון ההגנתי, על יישוב קונפליקטים ועל הסתגלות. יש לצפות שבחינה קפדנית זו של פניה השונות של הפתולוגיה לא רק תגביר את יעילות הטיפול, אלא גם תעזור להגדיר ביתר דיוק את שלב הקדם-התבגרות ואת שלב ההתבגרות המוקדמת.

מן ההיבט המחקרי של העבודה הנוכחית חיוני ליידע את הקורא בדבר מערכת "מושגי – היסוד", אם אפשר להתבטא כך, שלאורה הטיפול נעשה והסיטואציה הטיפולית מתגבשת. אוסף-המושגים הזה ניתן למצוא בתיאוריה של התפתחות הבן המתבגר, כפי שניסחתי עם השנים (Blos, 1958, 1962, 1965). בעזרת ידע מוקדם זה יוכל הקורא לעקוב אחר המקרה בקלות רבה יותר ולהבין ביתר בהירות כיצד הוא מתפתח.

מתבגרים, במיוחד מתבגרים צעירים, מובאים לטיפול על-ידי הוריהם או מופנים על-ידי גורמים מחוץ למסגרת המשפחה, כגון מורים ויועצים. הטיפול מוצע כאשר אחד מאלה רואה בהתנהגות הילד דבר חריג, ונוכח בחוסר-התועלת המוחלט של כל האמצעים הפדגוגיים. ילדים או מתבגרים צעירים פונים מיוזמתם לטיפול במקרים נדירים בלבד. יהיו אשר יהיו סיבותיו וכוונותיו של המבוגר המביא את הילד או את המתבגר לטיפול, זה האחרון ניגש לטיפול עם מערכת מושגים שונה ואישית מאוד ביחס לתכלית, למשמעות ולתפקיד של מסע מזור זה. מושגים אלה, אמורפיים ומעורפלים ככל שיהיו, מוכלים בפנטזיות מודעות ולא-מודעות לגבי מטרת הטיפול כמו גם לגבי דמות המטפל. ניתן להבחין בקלות במרכיבים ינקותיים מסוימים באותן פנטזיות, שקשורים להורה מטיב או מרושע – אך תמיד הכל-יכול – של הילדות המוקדמת, וכמו-כן במחשבות מאגיות קדם-לוגיות שתתגבשנה באותן פגישות דיבור מסתוריות.

המטופל מועסק במידה רבה בדבר שאכנה אותו "גורם הציפייה", המכיל את הגיבוב הכאוטי של מחשבות וביטויים רגשיים ביחס למה שעשוי לקרות או לא לקרות בטיפול. גורם זה מכיל את מה שהמטופל מטיל בו ספק אך בכל-זאת יודע, את מה שהוא מפקפק בו אך עדיין מאמין בו, את מה שהוא רוצה אך דוחה, את מה שהוא פוחד ממנו אך אף-על-פי-כן רוצה ומיחל לו;

והוא נוכח במוחו של המטופל הצעיר כאשר אנו פוגשים אותו. גורם הציפייה פועל לא רק לאורך קווים רגרסיביים; נטייה פרוגרסיבית פועלת גם-כן, גם אם במידה קטנה בלבד, ודוחפת לכיוון של בשילה ויכולת הסתגלות. האופנים והאמצעים שבהם הילד מצפה להשיג את האדקוויטיות הרגרסיבית או הפרוגרסיבית הזו משתנים ממקרה למקרה. שימת-לב לגילויים של גורם הציפייה ממש עם תחילת הטיפול תעניק למטפל תובנה בדבר הבנת הילד את הסיטואציה הטיפולית. בהבנה זו מרוכזים הן הנטיות הפתולוגיות שהביאו את הילד לטיפול והן הכוחות המבריאיים שיאפשרו אותו.

בגיל שתיים-עשרה החל סיימון לעמוד בנחישות תוקפנית על כך שיכבדו את גילו ואת זכריותו, עם כל הסממנים האופייניים של זכויות-יתר ועוצמה. הוא יידע את המטפלת, מייד עם תחילת הטיפול, שהוא מצפה לגייס את עזרתה בשינוי הסביבה שלו, קרי, בהפעלת מניפולציות על הוריו באמצעות שכנועים ובאמצעות הטלת אשמה וסחיטה. באופן זה הם ייהפכו למגינים מטיבים של צרכיו ויעניקו לו, לבטח, רווחים חומריים וזכויות-יתר מיוחדות. הוא היה מוכן "להשתתף במשחק" כל עוד השפעת המטפלת תופנה ליעדים אלה. הטיפול היה מבחינת סיימון אמצעי "להשיג עסקה טובה יותר" בעולם זה הגרוע מכל העולמות האפשריים. הכרת גורם הציפייה הזה סייעה בידינו בניהול הראשוני של הטיפול, כפי שנראה בהמשך.

סיימון היה בשלב ההתבגרות הראשוני שלו (שלב הבשילה המינית המוקדמת), ולא היה דבר שרצה יותר מאשר להיות "שווה-ערך למבוגרים". הוא ניסה להשיג יעד זה על-ידי ניסיון לערב את הסביבה בהעמדת-הפנים שלו. את ההבשלה הרגשית ואת דיפרנציאציית האגו החליפה דרישתו שהסביבה תכיר ותכבד את המבוגרות הכוזבת שלו. הוא ביקש הבטחה חיצונית חד-משמעית שהוא "ילד גדול" בכוחותיו ובאומץ-לבו. בדרך זו הוא התחמק מן הצורך בשינוי פנימי וניסה לשכך את חרדתו, אשמתו ובושתו על-ידי התרסה בסביבה על כך שהיא חונקת את גבריותו. אחיזתו העיקשת בעמדה זו הכשילה, כמובן, את התפתחותו ההתבגרותית של סיימון.

כל אימת שנוכח סיימון באי-כשירותו, הוא מצא את עצמו לכוד בין זעם לבין כניעה לגורלו. בנחישות אך בעדינות שמרה המטפלת את דימויו העצמי הכואב קרוב לפני השטח של מודעותו של הנער. הציפייה הייתה שיכולתו של הנער לשאת אפקטים לא-נעימים תוכל כך לגדול בהדרגה אם הוא יחווה אותם ביחס לעצמו, במקום לחוותם רק ביחס לאחרים. מטרת גישה טיפולית זו הייתה הפנמה ועיצוב של מצב הקונפליקט. הדימוי העצמי הכואב פעל כגירוי מציק מתמשך, שהכרה בו תניע אט-אט את התהליך הטיפולי ואת המשימה הגלומה בו אל רמה של התאמה לאגו (egosyntonic). במילים אחרות, כאשר יכיר סיימון בדימויו העצמי הירוד כנגזרת של חוסר האונים שלו, הוא יוכל להפסיק להאשים את סביבתו במגרעותיו שלו. בנקודה זו יוכל הטיפול לעלות בקנה אחד עם ניסיונו להתגבר על התלות הינקותית שלו בגורמים חיצוניים שיוסרתו את ההערכה העצמית שלו.

אלה היו המחשבות שהכתיבו את גישתה של המטפלת כלפי תלונותיו של סיימון. המטפלת נקטה סוג זה של התערבות טיפולית במרץ גובר לאחר שוידאה כי חתירתו להתפתחות אמיתית קדימה לא תדעך לגמרי באופן שלא יהיה אפשר להציתה מחדש. נוסף על להיטותו הכנה של סיימון להתגבר על מצב חוסר האונים שלו, אל לנו לזלזל בחשיבות הסיוע שקיבלה עבודתנו הטיפולית מכוח ההנעה ההבשלתית המולד שלו. אכן, לעיתים קרובות אין אנו יודעים כמעט עד כמה השיפור שחל בילד המטופל נובע מהטיפול ועד כמה מההתפתחות האוטונומית שלו. *Natura sanat, medicus curat* (הטבע מרפא, הרופא מטפל).

גורם הציפייה פועל בכל סיטואציה חדשה שהילד נתקל בה. בדרך-כלל הוא נשמר ברקע ואינו מטשטש יותר מדי את תפיסת הנסיבות החדשות. במילים אחרות, אחיזתו של הילד במציאות, או יציבותם של תפקודי האגו שלו, מונעות יסודות חשיבה אירציונליים וינקותיים – דוגמת אלה שניתן להבחין בהם בפנטזיות – מלקבוע את התנהגותו. ההערכה המציאותית של נסיבות חדשות שהילד מוצא את עצמו בהן נשמרת על-ידי אינטראקציה חברתית; דבר זה הינו מעצם טבעו תהליך של הערכה המפרש באופן הדדי את התנהגותם של השותפים באינטראקציה. כך, המבוגר תומך באגו של הילד ההולך ומתפתח.

אופיה של האינטראקציה בסיטואציה הטיפולית שונה לחלוטין. כאן אנו מעוניינים מאד ללמוד מהם הביטויים הרגשיים והמחשבות הינקותיים; אנו רוצים לחשוף את הפנטזיות המתלוות להתנסויות של חיי היומיום, או באופן ספציפי יותר, את אלה שנעשות קשורות לסיטואציה הטיפולית ולדמות המטפל. אותו מטפל אינו רק פתוח למחשבות האירציונליות האבסורדיות או האקראיות שעוברות בראשו של הילד, אלא מנסה למעשה להעלות אותן בצורה פעילה. אין זה אלא טבעי שהילד או המתבגר יגיבו על סיטואציה כה בלתי-מוכרת כטיפול פסיכותרפויטי בדפוסים מורגלים של חשיבה, פנטזיה והתנהגות. אפשר להכיר דפוסי תגובה רגילים גם בחיי היומיום אך מבלי שהם מגלים על-המקום את התוכן הנפשי שלהם. כאשר הם מופיעים בתחילת הטיפול, בבהירות ובעקביות, הם אינם מייצגים בהכרח העברה אמיתית, אלא מהווים פשוט את אופן ההתנהגות והתגובה היחיד שהילד מכיר ביחס לכל מקום.

העברה, במובן הרחב שלה, מתייחסת למעורבות עם המטפל וליחס הרגשי אליו, שניהם בעלי אופי אירציונלי ספציפי; אלה מעוררים מחדש מערכות יחסים משמעותיות מעברו של הילד (העברה) או מחייו העכשוויים (תופעת ההעברה). מן הרגע הראשון של הטיפול ציפה סיימון – כפי שנהג לעשות בכל מקום, אם כי בצורה מפורשת פחות – שהמטפלת תסכים עימו בנוגע לעוללות הבלתי-נסבלות שגרם לו העולם הלא-הוגן, ולפיכך תיאות לעזור לו לתקן מצב זה וכן תחבור אליו בתיעתו לתגמול מן הרעים, גישתו זו הייתה אוניברסלית. רק כאשר הודתה המטפלת כי היא אינה מסוגלת לשנות את העולם למענו, התבררה מהות תלונותיו והתחזר מה הביאו לידיו כך שהוא לחלוטין לא יהיה מסוגל אפילו לשקול את האפשרות שהוא עצמו יכול להשתנות.

המטפל במתבגרים נתקל בקושי מיוחד שטבוע בהתפתחותו של המתבגר. על-מנת להבהיר נקודה זו עליי לצעוד בשביל עוקף. אולם מה שמסיט אותנו מדרך-המלך עשוי להביא אותנו לפעמים קרוב יותר אל הבעיה שעל הפרק.

אנו מצפים שהמטופל יחשוף בטיפול את סודותיו, יסגיר את פרטיותו ויבטא במילים את מחשבותיו הנצורות ביותר ואת הפנטזיות הקרובות ביותר לליבו. אלה כוללות את קבעונות האגו והדחף שסיכלו את התפתחותו ההולמת וההרמונית; ומשימתו של הטיפול היא להביא אותם מרכיבים של התפתחות רגשית שנעצרו ברמות ינקותיות שונות אל הזרם המתקדם של הצמיחה האישיותית. אולם הניסיון הקליני מלמד שהפרעות התפתחות ינקותיות – כפי שהן משתמרות בסיפוקים, המעצורים ובפנטזיות הבלתי-הולמות לשלב ההתפתחותי הנוכחי – נסחבות מחדש, אם אפשר לומר כך, על-ידי כל גל התפתחותי קדימה. לדוגמה, דרך-ביטוי אוראלית תצא לאור, אם קיים קיבעון, בכל השלבים הבאים של ההתפתחות הפסיכוסקסואלית, ברגע שכל אחד מהם יידחק אל תפיסת הפיקוד על-ידי ההבשלה הפיזית או פשוט על-ידי ההתקדמות בגיל.

יש לצפות אם כן שקבעונות דחף או רגרסיות ייעשו קשורים בשלב הבשילה המינית אל דרך-הביטוי הגניטלית של היצרים. או ליתר דיוק ייעשו מחוברים אל הייצוג העצמי של המתבגר. כך, לדוגמה, קיבעון על זעם ינקותי או על חמדנות אוראלית יעורר אצל הבן המתבגר הצעיר המשתוקק לעצמאות, שלל פנטזיות תוקפניות; אלה מכוונות כלפי הנקבה השולטת, האם הארכאית של השלב האוראלי. התפקיד הביצועי של אותן פנטזיות הרסניות ומתקיפות מבית-היוצר האוראלי מוטל על איבר-המין, אשר מתפקד אכן כאיבר לא-ספציפי לפריקת כל מיני סוגים של מצבי מתח במהלך השלב הראשוני של ההתבגרות. זהו שלב "הסדיום הפאלי", המופיע בדרך-כלל כתופעה רגרסיבית וחולפת אצל הבן המתבגר הצעיר (Blos, 1965).

אם נחזור אל הקושי המיוחד שאנו נתקלים בו בטיפול עם בן מתבגר צעיר, סביר כעת להניח אם כן שכוונת המטפלת לחדור אל חייו הפנימיים של הבן נתפסת על-ידי הבן כהתקפה עליו או כתביעה ממנו להיכנע. תגובות אלה מושפעות באופן משמעותי מבחינת עוצמתן והמשכן מן הדו-ערכיות והחרדה המתלוות לפנטזיות מסוימות. יש לצפות אם כן שהבן יתנגד להיענות בצורה סבילה; למעשה, התנגדות זו פרופורציונית לעוצמת המשיכה הרגרסיבית אל התלות הסבילה ואל מצב שבו כל צרכיו מסופקים מבחוץ.

כאשר הצורך לבחון כוונותיו של המטפל – הממשיות והמדומיינות כאחת – יאבד מדחיפותה, יש לקוות שהמתבגר יוכל לחבור אל המטפלת במעשיה, ולהניח, על-סמך אמונה כמעט, שקיימות דרכי חיים שונות ומספקות יותר מאלה שנקט עד כה. אנחנו מתמצים את הגישה המאוחרת הזו במונח "ברית טיפולית". תמימות-דעים זו ביחס למטרה הינה בעלת חשיבות כה רבה כאמצעי הגנה על התהליך הטיפולי, עד שלעיתים קרובות אנו מעניקים עדיפות ליצירתה, אפילו אל מול

פירוש של חומר ינקותי. אנו עושים זאת על-מנת למנוע מן הטיפול להפוך למאבק ארוך ומתיש על עליונות, על "מי אומר את המילה האחרונה" או על "מי צריך לומר למי מה הוא חושב". בטיפול עם בן מתבגר צעיר נדרש מלוא הטקט הטיפולי על-מנת לנטרל את העמדת הדברים ככניעה מול דומיננטיות.

יש להדגיש נקודה אחת נוספת בעלת אופי כללי. כאשר אנו מטפלים בילד נוירוטי, אנו מחפשים תמיד אחר מקורות ינקותיים של התפתחות לקויה או סוררת. עניין ותשומת-לב לא-ביקורתיים ובלתי-מתפשרים אלה עשויים להוליך בכוחות עצמם לשיפור בסימפטום או אף – בצורה בולטת פחות אך שכיחה לא-פחות – לשינוי של סימפטום. דבר זה נובע מהעובדה שלסימפטומים, כתצורות של פשרה, יש היסטוריה והתפתחות משל עצמם. יש לעקוב אחר התפתחותם לכל אורך הדרך עד לשלב הנוכחי על-מנת שנוכל להבין כיצד הירושה הפתוגנית מן השלבים הקודמים של אי-הבשלות הולידה פתרון של פשרה אבנורמלית. במקרה של סיימון היה צורך לעקוב אחר הירושה הפתוגנית הזו עד לשלב ההתבגרות המוקדמת.

תופעה טיפוסית לשלב זה היא שהתבנית האדיפלית השלילית נעה כעת אל קדמת הבמה. מה שפעם, בילדות המוקדמת, היה אֵם לא-מעניקה נהפך במהלך שלב החביון לעולם מרושע; במהלך ההתבגרות המוקדמת הוא נהפך לאב לא-אוהב המסרב למלא את הצורך של בנו באב חזק או אדיאלי שיגן עליו מפני האֵם הארכאית. כאשר הבן נכנס אל שלב הקדם-התבגרות, האֵם נהפכת באופן רגרסיבי למפחידה.

אנחנו יכולים לראות כיצד החרדה שנקשרת אל התסכול, השייכת לתסכול הינקותי, מתקדמת לאורך השלבים ההתפתחותיים ורוכשת בתהליך זה מאפיינים חדשים (אובייקטים, מטרות, והגנות) תוך שהיא נשארת ביסודה נאמנה לגורם המקורי, ולעיתים קרובות הטראומטי, שעורר אותה. על-מנת לעקוב אחר קבעונו, במהלך הטרנספורמציות שלהם, לאורך הרצף ההתפתחותי הנורמטיבי, המטפל במתבגרים יעשה טוב להחזיק בראש תרשים סדרתי של התפתחות האגו והדחף בהתייחסותו לתהליך ההתבגרות. סימפטומים רוכשים משמעות נוספת במהלך ההתפתחות וחושפים בכך את המבנה הסיבתי הגדוש (overdetermination) שלהם.

עובדה זו היא שמחייבת לחזור במהלך הטיפול, שוב ושוב, אל אותן בעיות. רק כך ניתן לקוות לרופף את העיגון של בעיות אלה בשלב התפתחותי זה או אחר. תהליך זה, המכונה "עיסוד" ("working through"), נתקל תמיד בהתחמקויות ובהתנגדויות; אך אם לא תיעשה עבודה זו, ייוותרו שאריות פתוגניות מסוימות שעלולות להחיות שוב הפרעה באחד הצמתים ההתפתחותיים המכריעים שעומדים עוד לפנינו. גם אם מטפלים בבעיה זו בצורה הקפדנית ביותר, נותרת בעינה העובדה הקלינית שכל חיזוי בנוגע להתפתחות הנורמלית בעתיד מסתכם בניחושים. אף-על-פי-כן, עלינו לראות בכך רווח טיפולי, בכל תנאי, אם כתוצאה מכך נוצרה תנועה קדימה

של ההתפתחות הרגשית, או במילים אחרות, אם נמנעה עצירה בהתפתחות הרגשית (קיבעון התבגרותי). התנסות טיפולית חיובית, מוגבלת ככל שתהיה, נשארת תמיד נכס אישיותי.

השלב הראשוני של הטיפול (סיימון)

נער בן שתים-עשרה המתחיל טיפול עשוי להיות מאופק ומתחמק, אפילו אם הוא מדבר הרבה ומסכים לענות על שאלות. סיימון הרבה לדבר אך לא באופן ספונטני; הוא נתן למטפלת להוביל את השיחה ולומר לו מה היא רוצה לדעת. היה צורך להכיר בשלושה מרכיבים בגישה זו כלפי הסיטואציה הטיפולית: האחד היה קשור למשאלתו לדאגה וטיפול ושחרור מחרדתו באמצעות ההגנה המזינה של המטפלת; האחר היה נעוץ באמונתו שהדמות השומרת תדע לבטח מה נחוץ לדעת עליו, וכמושיעה רבת-חסד וכל-יכולה, היא תהיה מסוגלת לספק את ההקלה המתאימה מבלי שיהיה צורך לומר לה דבר כמעט מעבר למה שגורם לו להרגיש רע. בקיצור, הוא שינן למטפלת שלו כוחות מאגיים. פנטזיות על כוח נקבי היו חלק פעיל במשאלתו של סיימון שתהיה לו מטפלת אישה. הוא ידע מנסיונו שהנקבה, האם, התוותה את גורלם של כל ארבעת הזכרים במשפחה; להיות בדידה של אישה מיטיבה נראָה רצוי, בטוח ומועיל.

בהיותו במעמד של עותר הפונה אל הרשות לשם תיקון עוולות שנעשו לו, פרש סיימון במשך חודשים רבים רשימה אינסופית של קובלנות על עוולות שנעשו לו בעבר ובהווה. אלה נגעו באמו, באביו, באָחיו, במורה שלו ובחבריו לספסל הלימודים. הפזמון החוזר בכל סיפוריו על פעולות ריסון כלשהן שננקטו כלפיו, בין על-ידי הוריו ובין על-ידי מוריו, נותר זהה: "העונש אינו הולם את הפשע". הוא פחד מעונשים; אף-על-פי-כן הוא תמך את עצמו ללא הרף למצב שבו התבקש עונש. כל הנסיונות להקיש מעורבות מתגרה שלו עצמו באותם אסונות קטנים או גדולים נתקל בתחושת זעם ועלבון. למעשה, הוא תפס אותם כהאשמות מן הסוג הפוגע ביותר; או בהתאם לתמה הכללית, הוא התייחס אליהם כאל נסיונות זדוניים להצדיק את הפעולות המענישות של אויביו. ניסיון לייחס לו אחריות כלשהי למאורעות הקשים היה בעיניו פשוט צורה נוספת של עונש, קרי, מעשה של הימנעות מגילוי הבנה אוהדת ודחיית תלונותיו כלא-חשובות. סיימון היה מעוניין בשותף מיטיב שיסתכל על הדברים כמוהו וישפיע על הוריו, בתוקף הכוח והסמכות המצויים בידיו כמבוגר, להיות רכים ונדיבים יותר, לכבד יותר את האדם שבו ולהיות סובלניים יותר ביחס להתנהגותו. כל מה שהוא עצמו היה יכול לעשות במצבו הנתון היה "לקלל מתחת לשפם" או "לבעוט ברהיטים".

לאורך פגישות ארוכות ומתישות הציג סיימון את עצמו ככלי-משחק חסר אונים בדיהם של אנשים חזקים. לדידו, היה מקום להטיל ספק לא רק בכוונותיהם הטובות, אלא אפילו בעצם נכונותם להביא בחשבון את אושרו. הדמות החדשה ביותר שהצטרפה אל אוסף האנשים החזקים

הללו הייתה, כמובן, המטפלת. איזו תועלת תצמח מלדבר על דברים? הדבר היחיד שהיה חשוב לו הוא שיפור ממשי בחיי היומיום שלו, שיפור שנמדד בתועלות חומריות ובהתחשבות מוצהרת. אין פלא ש"פגישות הדיבור" ריפו את ידיו – ולמעשה הבעירו את חמתו – אך לעולם לא עד כדי יציאה מן החדר. הוא נקשר אל מקור המדומה לגאולה ולייסורים.

על-ידי אמונתו העקשת שהסיבה האחת והיחידה לבעייתו הינה חיצונית, השתיק סיימון את פחדו שמא הוא "חולה נפש". הוא "נתקל" בנושא זה במילון וב"כמה חוברות" שקרא על ריפוי במשחק ועל האופן שבו ילדים חושפים בצורה עקיפה את רגשותיהם כלפי משפחתם. הוא לא היה מוכן כמובן לשחק עם צעצועים ילדותיים; משחקי-קופסה היו יותר לרוחו, במיוחד שחמט. הוא נהנה במיוחד בלרדוף אחר המלכה (לעולם לא אחר המלך) לאורכו ולרוחבו של הלוח ו"לדפוק אותה". היה ברור שהוא מכיר את המשמעות המינית של ביטוי זה. רגשות תוקפניים ונקמניים כלפי המטפלת לבשו צורה של התקפה מינית מותקת; זו הייתה דרכו להפשיט את הנקבה המאיימת מכוחותיה העדיפים. על-מנת לתפוס את מקורות ההיווצרות ואת האיכות הדינמית של תמה זו, שהתפרצה מוקדם למדי בטיפול, היה צורך להמתין להופעתה מחדש בהקשרים שונים; רק אז היה ניתן לשזור אותה אל תוך העבודה הפרשנית והמשחזרת של התהליך הטיפולי.

דרך נוספת שבה השתמש סיימון כדי לשלוט ברגשות כאשר אלה איימו לשמש כמקורות פוטנציאליים של חרדה התגלתה בתפיסתו את עצמו כ"איש מכני". היה זה ביטוי מטפורי גרידא; הוא לא הכיל כל סימן לאותו ייצוג עצמי דמוי-רובוט המוכר היטב מן הילד הפסיכוטי. בצורה עוקצנית ולעגנית במידת-מה, הוא התייחס אל עצמו כאל עשוי מגלגלים, חוטי-מתכת, קפיצים וכו' – כמו שעון. כולם רוצים לפענח מה גורם לו לתקתק; אך "אף-אחד לא יכול לפענח את זה" הייתה הכרזת הניצחון שלו. נאמן לשכנוע הפנימי שלו שהנושא אינו ראוי לדיון נוסף, מכיוון שלו עצמו לא היה דבר להוסיף בעניין, כל שהיה יכול לומר הוא: "בואי נעזוב את זה".

מנגנוני ההגנה של הכחשה והתקה ניכרו בשפע במהלך השלב הראשוני של הטיפול. אולם זיהוי הגנות מהווה רק הישג חלקי בהבנתנו אותן. נותרת תמיד הבעיה של התחקות אחר מקורותיהן: גורמי ההיווצרות מטביעים את חותמם התואם ברמות ההתפתחותיות השונות שהגנות עוברות דרכן. ההגנה עוברת בדרך-כלל פיתוחים עם הזמן, ותמיד ניתן למצוא פיתוח זה או אחר שירמוז על הסיטואציה המסוכנת שמעוררת את הפעולה ההגנתית. מטרתנו היא לזהות את הסיטואציה המסוכנת האבטיפוסית במעמקי הנפש וההיסטוריה של המטופל. את שורשי ההכחשה לעולם לא נאתר אך ורק בהלוצינציות השליליות של הינקות המוקדמת ביותר. תהליך נפשי זה מעלים מציאות שמסבה כאב. ההכחשה פועלת ברמה גבוהה אך נשארת קרובה לחשיבה מאגית, לזהות בין חשיבה לתפיסה. בשלבי התפתחות מתקדמים יותר ההכחשה מעוררת רגרסיה של האגו אל שלב החשיבה הקדם-לוגית. למעשה, אופייני לבנים בשלב הקדם-התבגרות שתהליכי החשיבה שלהם יושפעו, אם כי בצורה סלקטיבית, על-ידי צורה רגרסיבית זו של קוגניציה. הטקסים

והאמונות התפלות המוכרים היטב מגיל זה משתייכים לתחום זה של תפקוד מנטלי.

במקרה של סיימון מילאה החשיבה המאגית תפקיד נרחב בחיי הנפש שלו. הוא האמין שאם רק יתרכז מספיק באירוע מיוחד (למשל, בזכייה בעט בהגרלה), ייאלצו הנסיבות להיענות למחשבותיו; באופן דומה, אי-חשיבה על משהו תמנע את התרחשותו. קסמים שליליים יושמו לגבי אירועים לא-רצויים, כגון מחלות ותאונות. אולם רוב הזמן, כאשר הנסיבות לא נטו לו חסד, תפס סיימון את עצמו כ"ביש-מזל". התמה של "מזל טוב" ו"מזל רע" הייתה חוט השני שנשזר במארג של כל סיפוריו. הוא הקורבן בכל אשר ילך: המורה צועקת רק עליו, ההורים מונעים רק ממנו את הנאותיו.

פחדו של סיימון ממורתו הגיע עד כדי אימה ובהלה מחרידות; כאשר זעק "היא תרצח אותי", הוא התכוון לכך באופן מילולי. הוא המשיך לתאר את עצמו כעצבני ביותר בנוכחות המורה: הוא "רועד" כאשר היא פונה אליו. הוא חרד שמא היא "תתפוס אותי בחולצה" אם לא ידע את התשובה הנכונה. לפיכך, חנוק מבהלה, לשונו דבקה לחיכו. "זה גורם לי לבכות ואני לא יכול לנשום." התגרותו של סיימון באותה נקבה רצחנית (מסרסת) נועדה לשתי מטרות: מצד אחד, היא מאשרת את אוטונומיית הפעולה שלו, או במילים אחרות, משמרת את זהותו הגברית; מצד אחר, היא מספקת לו הוכחה שהטלת העונש אינה פוגעת בשלמות גופו והכרתו (סירוס) ולפיכך אינה מהווה סכנה ממשית כלשהי. שני ההיבטים של ההתגרות הינם לפיכך אמצעי ביטחון. את עוצמת הסכנה הפנימית ואת קיומה העיקש ניתן לאמוד על-פי האופי הקומפולסיבי של ההתגרויות שלו. כאן נשאלת השאלה: מהן סיטואציות הסכנה המסוימות והאבטיפוסיות שנגדן ההגנות מוקמות? בחירת ההגנות, כמו גם ביטויי ההתנהגות והמילולי במסגרת הטיפול, מציעים רמזים לתשובה.

אנו מזהים את ההזדהות עם התוקפן של סיימון, שהינה "רצחנית באותה מידה"; שנית, אנו מזהים בהכחשה את המחיקה הפעילה של הסכנה החיצונית. הכחשה זו מופיעה בצורה קאונטר-פובי (counterphobic), והיא אחראית לחלק-הארי של התנהגותו הסוררת והמתגרה של סיימון. סיטואציית הסכנה האבטיפוסית והטראומטית מופיעה אצל בנים בשלב הקדם-התבגרות בלוויית תוכן נפשי שרלוונטי לשלב התפתחות זה. המקרה של סיימון משמש דוגמה טובה לכך. סיטואציית הסכנה התוך-נפשית היא של אובדן האחיזה בזהות הגברית, ואילו האיום המתמיד על הזהות הגברית שלו נובע ממשיכה גרסיבית חזקה באופן יוצא-דופן למצב סביל של תלות ושל דאגה חיצונית לכל צרכיו. התפקיד ההגנתי של האגו ברור.

עם זה, בנקודה זו עלינו לשאול שאלה נוספת: מהם הדחפים החלקיים המסוימים שאחראים להתגרויות של סיימון? ראשית, זהו הדחף הסדיסטי התוקפני שמוצא פורקן בהצקה לאחרים; שנית, זו הכניעה המזוכיסטית שמספקת בצורה גרסיבית את צורכי התלות. דומה שההבלטה העצמית הסדיסטית הולמת את האני (egosyntonic), בניגוד לכניעה המזוכיסטית, שזרה

לאגו(ego-alien).

קיים מבנה נפשי נוסף שדורש התייחסות – הסופראגו, שהינו משתתף נוסף בתהליכי ההגנה (אגו) והסיפוק (איד). האשמה מטילה צל של דכדוך על מגעיו הסדומזוכיסטיים של סיימון עם העולם החיצוני. הן האשמה והן הכפרה עליה, שנחוות על-ידי סיימון כהפיכתו לקורבן ולחסר אונים, כרוכות בשרשרת אירועים המפעילה את עצמה, שתפקידה לשמור את החרדה ברמה נסבלת. כאשר הוא מתפרץ באופן בלתי-צפוי ומודה: "כן, אני ילד רע, רע מאוד", הוא חושף את האשמה שנובעת מההתגרריות הסדיסטיות שלו. מאידך גיסא, אנו רואים סיפוק מזוכיסטי בהפקירו את עצמו לעונש שהוא עצמו גורם. מצב חוסר האונים שלו, "המזל הרע" שלו והטיפול ה"לא-הוגן" שלו אינם אלא סימנים המצביעים על צורך מזוכיסטי שמעוגן, כך עלינו להניח, בחוויה טראומטית. איום הכניעה הרגשית מגייס בתורו את ההפגנה הנואשת של גבריותו.

המעגל הדינמי נעשה כעת ברור, לאחר שהתחקינו אחר מהלכו בתוך שלושת המבנים הנפשיים. עם זה, שיקול הדעת מחייב יחס טנטטיבי לדברים משום שהיקשים אלה נגזרו אך ורק מהתרשמויות ראשוניות. יחד עם זה, על-מנת להתקדם בטיפול דרושה השערת-עבודה (working hypothesis), כדי שזו תיתן כיוון ולו זמני. הכלי הגס שבעזרתו אנו מתחילים את מסע החקירה שלנו חייב להשתכלל ללא הרף על-ידי פיתוח או שלילה של ההשערות שגיבשנו לעצמנו. המטופל לעולם אינו חדל לספק לנו חומר לשכלולים כאלה. ניסינו בתחילה לברר את ההיבטים הדינמיים והאקונומיים של תפקוד האישיות של סיימון דרך השתקפותם בשלושת המבנים הנפשיים. מרגע שנוצר מעגל פתולוגי של פגיעה-עצמית, הוא ניזון מעצמו; כלומר, דפוס ניכר לעין (סימפטומטולוגיה) חוזר על עצמו שוב ושוב בצורה חדגונית מונוטונית.

ברגע בלתי-צפוי אך קצרצר שקטע את החדגוניות הזו, העיר סיימון: "זה מצחיק. אני לא יכול לזכור מה התרחש בבית לאחרונה, אבל אני יכול לזכור דברים שהתרחשו לפני שנים רבות." מה שהוא זוכר הוא חלומות-הבלהה שהיו לו כאשר היה בן חמש, והעובדה ש"אבא לא היה בבית באותו זמן ואימא נתנה לי להיכנס למיטה שלה". סיימון מתקשה כיום להירדם; הוא מספר על חלום-בלהה שנסב על המורה שלו, שבחלום הייתה לה אחות תאומה. הוא מאשר בחיוך רחב את הפירוש שהמטפלת היא-היא האחות התאומה, ושפחדים, דומים לאלה שחווה בבית-הספר, גורמים לו להיות זהיר בטיפול. "בואי נעזוב את זה" הייתה תשובתו, כרגיל לנושא שמפר את שלוותו.

מתיאור קצר זה ברור שהאגו של סיימון מאפשר לו להתפנק במשאלות ינקותיות על-ידי שמירתן במרחק מסוים של זמן, כ"זכרונות בלבד". מהכיוון ההפוך, כאשר אותם צרכים רגשיים ויצריים נוגעים בהווה, הוא "לא זוכר" אותם. כאשר הציגה המטפלת פירוש מקשר, המטופל התעלם ממנו; אך הוא אף-פעם לא הגיב בגישה שלילית כוללנית כלפי הטיפול. סיימון רצה

משהו; מה היה הדבר שרצה? בחיפוש אחר התשובה לכך, אציג כעת תמצית של שתי פגישות. א. באחת הפגישות במהלך ששת החודשים הראשונים של הטיפול הפליג סיימון, כפי שעשה לעיתים תכופות, על העוולות שנעשו לו. תוך כדי דיבור הרים סיימון "בובת אבא" ומשמש אותה בין הרגליים. בעודו עושה כך סיפר סיימון שהוא חיטט בארון של אביו וגילה את מתנת חג-המולד שלו; הוא הודה בכך לפני אביו, שהענישו כהוגן. לפתע פתאום סיימון מכריז שהוא מכנה בנות בשמות מסוימים שהוא אינו יכול לחזור עליהם כאן; "את חייבת להיות בשביל זה בת פחות מעשרים", הוא מוסיף. הוא אינו אוהב בנות משום שהן טיפשות. הן שונות מבנים מכיוון ש"יש להן שיער ארוך וצלע אחת עודפת".¹ מעולם לא עניין אותו לגלות מה "ההבדל האמיתי" בין המינים, והוא מיישב את הסוגיה בקובעו כי "אחד נולד נקבה ואחד זכר". כן, הוא שאל פעם את אמו על כך, ונאמר לו ש"נקבה יכולה להוליד תינוק וגבר לא יכול". הגדרה שלילית זו של זכריות (שיער, צלע, תינוק) משקפת את תפיסת המיניות של סיימון: לנקבה המולידה יש כוח עדיף; יש לקנא בה כמו גם לפחד ממנה. למעשה, לסיימון אין כל מושג ברור לגבי ההבדלים הגניטליים. הוא יודע שלאישה יש נרתיק ושלגבר יש פין, אך הוא מוסיף: "כן, אני יודע שיש לי פין, אבל מה שאני לא יודע זה אם גם לבת יש כזה או לא." בשארית הפגישה הוא עסוק כל-כולו בהפיכת בובת האבא לאימא, על-ידי כך שהוא מטיל עליה משימות של עקרת-בית, ובכיפוף רגליה של בובת הבן כך שתעשה שפגט.

ב. באחת הפעמים, בעודו מאריך בדיבורו על פחדו מפני המורה בעקבות התגרות שלו בה, סיימון מנתק לפתע את חוט-המחשבה שלו, הולך אל עבר הלוח וכותב את המילה "הצילו" ("help"). בתגובה על שאלה, הוא אובד-עצות ואינו יכול להסביר מדוע כתב מילה זו. האם באמת אין שום דבר שניתן להבין מן הקריאה הזו לעזרה שבאה בעקבות חשיפתו כי הוא פוחד ש"המורה עלולה להרוג אותי"? הוא מגיב על כך ברוגז ובהתחמקות מתחכמת, ומטאטא הצידה כל אפשרות לשיחה באומרו שהוא פשוט נכנס לפעמים ל"מצבי-רוח" ואין שום דבר שהוא יכול לעשות בנידון. המטפלת מפגינה אהדה ביחס למצב מצער זה, וסיימון מאשר את הערכתה בהנהון. לפתע פתאום הוא משנה את הנושא – היסט שטומן בחובו קטיעה בנושא אבל לא בתמה, האסוציאציה שבאה בעקבות זה נוגעת באביו, ועד כמה הוא מתגעגע לחברתו: הוא היה רוצה שאביו ייקח אותו למשחק כדורגל.

מאחר שמחשבה זו מדכדכת אותו, הוא פונה חסר מנוחה לציור, לא לפני שהוא מזהיר את המטפלת שהוא "לא שווה כלום". הוא מצייר פנים של בן וליצן. שני הציורים ממלאים את סיימון ברפיון-ידיים: "זה שום-דבר – זה גרוע – תסתכלי על האוזן!" בשני הציורים האוזן היא החלק שמעורר את תחושות הרפיון שלו. בציור אחד האוזן מעוותת וגדולה מדי; באחר הוא שפך צבע

¹ זהו סילוף מגלה רבות ונצורות של סיפור בריאתה של חוה, שפירשו, בעיקרו של דבר, הוא זה: האובדן של הגבר הוא הרווח של האישה. דבר זה לא פורש כמובן באותו זמן, אך נשמר "במחסן" לשימוש אפשרי בעתיד.

במקום שבו האוזן אמורה להיות. הוא מוותר על פעילות הציור ומכריז שאחרי ככלות הכל אביו הינו לאמיתו של דבר "בחור נחמד", אפילו אם הוא צועק עליו יותר מדי. כאשר המטפלת מודיעה על סיום הפגישה, הוא קופץ בהקלה, אך אז נעצר וזורק כבדרך אגב את ההערה שבדרך-כלל הוא קונה ממתק בדרך הביתה, אך מכיוון שאין לו כסף היום, הוא יצטרך להסתדר בלי. כאשר המטפלת אינה מציעה לו עזרה כספית, סיימון עוזב את החדר מבלי לומר מילה.

פגישות אלה אופייניות לרבות אחרות; אולם בחזרתיות שלהן חבוי דפוס² הפגישה מתחילה בדרך-כלל במאמץ לתקשר למטפלת "משהו בעל משמעות" (ב1). ברגע שמוענקת משמעות להערותיו על-ידי הרכבתן יחדיו לכלל מחשבה סדורה (ב2), הוא נושא את רגליו ובורח על-ידי שקיעה בדכדוך או התנהגות כמוקיון (ב3). הוא מגיב על פירושים, הסברים או נסיונות לחקור דברים כעל התקפות או דרישות שהוא ייכנע לידע עדיף של אישה (ב4). בעקבות זה מגיעה פנטזיה מפצה, שבדרך-כלל נמוגה במהירות (ב5). בעקבות זה בא מאמץ נוסף לתקשר "משהו בעל משמעות"; גם הפעם, מאמץ זה ננטש לפני שהוא מובן (ב6). הוא מחפש פעם נוספת אחר תגובה מנחמת ומעודדת שתפיג את חששותיו על-ידי הבעת משאלה, מחשבה (ב7), פנטזיה או בקשה לסעד מוחשי (ב8).

הטיפול של סיימון העיד יותר ויותר על אדם שמשתוקק לקבל עזרה ומרגיש בלתי-מובן לחלוטין. אין כל ספק שהאחראים לטיפולו נתקפו תחילה בתחושה לא-נוחה שהם אינם מבינים לגמרי את המקרה. אולם ראוי תמיד להקשיב לרמזים אחדים, קלושים ככל שיהיו, בטרם מטביעים אותם בשאון ההסברים המקובלים, שהשכיח מביניהם הוא "התנגדות". את אי-הצלחתו של סיימון לעמוד בציפיות הטיפוליות לא היה אפשר לייחס אך ורק להתנגדות, לפתולוגיה משפחתית, לפחד מהתמוטטות וכולי, משום שהתקבל הרושם שהילד מנסה נואשות להעביר פיסות מידע משמעותיות למטפלת, אשר לא רק לא השכילה להבין את המסר, אלא הפכה משוכנעת בכשלונה זה.

מגמות הטיפול, כפי שתוארו לעיל, מקיפות פרק-זמן של כשמונה חודשים. המדובר במגמות טיפוסיות למדי לשלב ראשוני של טיפול בקדם-מתבגר, אך אף-על-פי-כן היו בהן סממנים מסוימים שעוררו ספקנות טיפולית. החדגוניות של התלונה והעדר ההתקדמות הטיפולית, לדוגמה, העלו שאלה בדבר יכולתו של סיימון לעבור טיפול. פירושים, הסברים או שיתוף בהבחנות כדרך לעורר התבוננות עצמית – כל אלה לא נשאו פרי. מעגל הקסמים האכזרי של מכלול הסימפטומים, כפי שתואר לעיל, המשיך להסתחרר ללא הפוגה, ובעוצמה מתמדת כזו, שההורים החלו מתוך ייאוש

² המגמה הכללית של פגישות כאלה נאספת כאן בהתייחס לפגישה המדגמית ב כדלקמן: ב1 – הצילו; ב2 – "המורה עלולה להרוג אותי", חרדה, פניקה; ב3 – "סתם מצבי-רוח"; ב4 – "אני מתגעגע לאביו"; ב5 – משחק כדורגל; ב6 – האוזן הגרועה; ב7 – "אבא בחור נחמד"; ב8 – ממתק.

לפקפק בתועלת שבטיפול, וחשבו ברצינות להוציא את בנם מן המשפחה ולהכניסו לפנימייה טיפולית.

למרבה המזל הצלחנו לעצור את ההורים מלמהר לנקוט פעולה פזיזה. בינתיים החלה האם טיפול, ולמרות כעסה ואכזבתה הצליחה להבין שהוצאת בנה מהבית אינה פתרון, אלא התחמקות מן הבעיה. אילו היינו מכריזים שהבן אינו ניתן לטיפול בשלב זה, הייתה בכך משום הודאה שהפתולוגיה שלו חמקה מהשגתנו. החלטה בעלת השלכות כאלה חייבת להישען על קרקע מדעית מוצקה, ולא על שיקולים מעשיים. לא היה ניתן להתכחש לעובדה שסיימון רצה מאד להמשיך בטיפול, שהוא יצר קשר אנושי טוב ושהוא משתתף בו בצורה אינטליגנטית. הוא סיפק עדות לקונפליקט פנימי, שעליו שמר בעיקשות מפני כל חדירה. יהא אשר יהא הכיוון שאליו נסחף החומר בטיפול, הוא תמיד נמשך בחזרה כמגנט אל התלונה עד כמה העולם מתייחס אליו בצורה לא-הוגנת, ועד כמה חסר אונים הוא חש ביחס לאפשרות לשנות את גורלו.

בפרשת-דרכים זו ערכתי סקירה קפדנית של החומר שנאסף במהלך שמונת חודשי הטיפול. התובנה החדשה שרכשתי, תחושת-הבטן שנחקקה בי ואז צמחה לכלל השערת-עבודה, ולבסוף הנתונים שעל בסיסם הופקו ההיקשים והמסקנות – על כל זה בהמשך.

זיגמונד הצעיר*

הקדמה:

פרויד כואב אבדן סקיצה רגישה שכתב, בה היה גאה כמו האף שלו וכמו הברגרות. כמו בן, הוא גאה בברגרותו ושומר מנסיגות...

אני מצרף לך מאד מנהלים פועל במכתבך לא קבלת ממני לא סבר ולא מכתב. להפך לאחיות קבלת פצמנתך ב-16 ביולי לאחר אקצפליט' שאלתי לך ונחזי גילדו, ואחר ימים, ב-18 (או 19 או 20) לאחר אק מכתב עם מסכת מלקל' של ב-50 קריוזי צודק. אמנם לא לאחר את פסטר בדואר ולום, כדי לחסוך בדוצאות, גם כן בבואים עליי 10 קריוזי, וגם חלבה לך מספיק בלוח ולעצ' יפיה מדפיס אם למכתב או לספר לא ולום יפיה סיכוי לא ארפיץ לעצמי. אני מודה לאני יותר דואג למכתב. חמישים בקריוזי בלתי לטיות של עצמים ומטבע של עצם אולי בלתי יותר ומטב את תלומת לבם של צודדי בדואר. אבל גם ככה הוא היה אמור ארפיץ לידי, בתנאי שביית מלמ אצד תרין נוסף. מאחר לא צד פליץ, אפי דעת צוות בדואר כאן וגם אפי דעת פמ תקועים ביוצא. אז תישל ארפאמיוז'ק, לבראד פודות אגאונות אינץ פלטה, וגם למנהל בדואר, לפוא בסך פל בחור נחמד, ותבקל מרם מר ללחתי. אין לי ספק לך חייב ארפיות למ, ואם תמשיך למלימה ביצירות אתה תמצא אותם. אחרי את פאמתי, אם פמ לא ימצא צד יפיה פסטר ממל גדול. לא פסטר של פסטר ופסטר, כי את ללח פלידו אפלי אפוזי, גם אם בקולי יב, אבל פמכתב, אם פמכתב פלך אאבוד, אין ארפליבו. ודווקא פמכתב פכפ, עין פליץ ממל! למל, פיה פמכתב חיבור קצר, סקיצה מקראית עם מוטיבים מודוניים, דבר לאני לא מסוגל אכתב צוד פועם ואני גאד בו כמו לאני גאד באך ללי ובעקר ללי.² צד פיה מרפיץ אותך כמו למל טוב, לא וואם כל לפוא פרי פיל ללי. פוא כל-כך רמל, תמין ופזק כמו במקרא, עצב וגם עליץ - ארפאלי, פוא איננו נצד טאב.

* Jugendbriefe, 32-33; Letters, 25-26

¹ ספר לימוד לסטנוגרפיה

² Maturität - (1) מבחני בגרות או (2) בגרות, בשלות אישית.